

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Pótlások és kiigazítások a „Régi Magyarországi Nyomatványok” első kötetéhez. V. Az RMNy első kötetének megjelenése, vagyis 1971 óta a *Magyar Könyvszemle* hasábjain rendszeresen jelentek meg kiegészítések ehhez, ami nem okozhat meglepetést, hiszen gyakorlatilag egyetlen bibliográfia sem lehet teljes. Sőt, az RMNy szerkesztése során kifejezetten számoltunk és reménykedtünk, hogy kiadványunk újabb kiegészítéseket fog „kiprovokálni”. Nemzetközi tapasztalat ugyanis, hogy a valóban igényes bibliográfiák kiegészítése és kiigazítása vonzó cél a szakemberek számára. Elavult, hibákkal terhes, hiányos összeállítások esetében ilyen indíték nem keletkezik.

Így elismerésnek tekintettük, amikor a szakterületünkön messze legkimagaslóbb külföldi kollégánk, a szlovák Ján Čaplovič kötéstáblákból kiáztatott és számunkra igen értékes, három, Huszár Gál-féle nyomtatványt ismertetett e folyóirat hasábjain.¹ Azóta számos további kiegészítés és kiigazítás látott ugyancsak a *Magyar Könyvszemle* lapjain napvilágot.² Ennek folytatásaként az alábbiakban további adatok publikálására kerül sor. Ez alkalommal ezek köre szokatlanul széles: a korábbi teljességgel ismeretlen nyomtatványtól előkerült példány alapján ismertetetten keresztül a címlap reprodukciónak pótlásáig, ill. korábban leírt mű teljes kizárásáig.

*

Nem csupán Ján Čaplovič, hanem kollégája, Boris Bálent is fűzött kiegészítést az RMNy-hez.³ Írásában felvetette a humanista, német tudós és a Nyugat-Magyarországon tevékenykedett nyomdász, Joannes Manlius azonosságának lehetőségét. Ezt követően igen érdekes és fontos dokumentumot publikált annak teljes szövegével: Manlius német nyelvű levelét Pozsony város vezetőségének Monyorókerékről keltezés nélkül.⁴ Ebben a helyét olyan sűrűn változtató nyomdász felajánlotta szolgálatait Pozsony városának. Egyben újévi jókívánságaihoz új formában nyomott kalendáriumát („ein neuer Form eines Callender”) csatolta.⁵

Bálent ebből azt a jogos következtetést vonta le, hogy Manlius Monyorókeréken olyan német nyelvű naptárat nyomott, amely eddig teljességgel ismeretlen volt. Egyet lehet érteni, hogy az ajándékba küldött kalendárium — levelével azonosan — német nyelvű

¹ MKsz 1972. 180—192.

² MKsz 1975. 86—91; 1976. 44—51, 170, 281—293; 1977. 188, 374—381; 1980. 77—78, 178—185; 1982. 355.

³ *Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz*. Szeged 1978. 207—214. (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmainak történetéhez. 4.)

⁴ HORVÁTH, Vladimír: *Mesto Bratislava. Inventár listín a listov. III.* 1564—1615. Bratislava 1967. Nr. 8834.

⁵ *Szenci* . . . i. m. 211.

volt. Gesztusa nem meglepő, hiszen ismeretes, hogy Manlius a másik, jelentős, nyugat-magyarországi városnak, Sopronnak küldött 1584-re szóló naptárát a helyi levéltár ma is őrzi. Ráadásul a tipográfus ajánlását bele is nyomtatta ebbe a naptárába.⁶ Feltehető, hogy néhány évvel később ugyanilyen módon próbálkozott Pozsonynál is. Mint köztudott, mindkét esetben eredménytelenül.

Manlius 1587 és 1592 között tevékenykedett Monyorókeréken, így Pozsonynak küldött német naptárát is ebben az időkorben kellett készítenie. Bálent ennek alapján konkrét javaslatot is tett írásában a RMNy-t kiegészítő tétel számára is: 647A.⁷ Ez azonban sajnos több szempontból sem megfelelő. A fentebb említett időkor közepe 1589–1590. Az RMNy gyakorlata az olyan esetben, amikor páros évek közepére kell elhelyezni egy tételt, az, hogy a számításba jöhető két év közül a korábbi alá osztja be a nyomtatványt. A Bálent által ajánlott pótszám ráadásul az 1590. évi monyorókeréki kiadványok között a „Christlicher” és az „Énekeskönyv” kezdetű nyomtatványok közé sorolná be az általa is „Schreibkalender”-nek nevezett új tételt. A helyes új szám ezek után S 597A.

Figyelemre méltó Manlius levelének az a már említett kitétele, hogy új formában adta most ki naptárát. Miután az 1584-re szóló kalendárium a negyedréti formátumú, a magyar nyelvűeket pedig már kezdettől fogva nyolcadréti alakban jelentette meg,⁸ arra lehet gondolni, hogy Monyorókeréken a német naptárát is immár nyolcadréti formában készítette.

Felmerül annak a lehetősége, hogy Manlius 1584-től folyamatosan állított elő német nyelven naptárát. Eddig mindössze két ilyen kiadványa vált bizonyossá: a Sopronnak dedikált 1584. évi,⁹ valamint a most ismertetett és Pozsonynak szánt monyorókeréki. További adatok napfényre kerültek inkább azt lehet feltételezni, hogy Manlius német kalendáriumot talán nem rendszeresen, hanem inkább csak a számára fontosnak tűnő, potenciális mecénásoknak készített. Ismeretes ugyanis, hogy különben külföldön készült német naptárak terjesztésével és azok bekötésével foglalkozott.¹⁰

Feltételezve, hogy mindkét német nyelvű naptára azonos címet viselt, a leveléből megállapítható Manlius-féle kiadvány bibliográfiailag a következő formában rekonstruálható:

S 597A »SCHREIBKALENDER auf das Jahr ... Eberau 1587—1592 Manlius. 8°?«

* * *

S 767B ANDÄCHTIGE, geistliche vnd catholische Kirchengesäng für die Schwestern der Dörnen Cron ... (Wifnpaissing an der Leytta) MDXCV (im Barfusser Closter). A⁸—G⁸ = 55+[1] fol. — 8° — 2 ins., orn., init.

A ferencesek kis, nyugatmagyarországi műhelye a Lajta-menti Vimpácon (Wimpassing) a 16. század végén tevékenykedett. Sokáig ismeretlen volt ennek működése, de idővel 1593-ból három,¹¹ 1599-ből egy kiadványa¹² került elő. A közelmúltban egy 1595. évi terméke tette teljesebbé a fentiek sorát.¹³ A müncheni Universitätsbibliothekban most azután újabb kis nyomtatványra sikerült bukkanni, amely ugyancsak az 1595. esztendőből származik, és több szempontból is összefügg az ezt közvetlenül megelőzően fellelt vimpáci kiadvánnyal.

⁶ RMNy 537.

⁷ *Szenci* ... i. m. 213.

⁸ Vö. RMNy 557.

⁹ RMNy 537.

¹⁰ *Az OSZK Évkönyve 1970—1971.* 307.

¹¹ RMNy 735—737.

¹² RMNy 862.

¹³ RMNy S 767A = MKsz 1980. 178—185.

Az ugyancsak nyolcadrét formátumban és német nyelven készült kiadvány a Tövískoszorúról nevezett nővérek számára összeállított imádságokat tartalmazza. A hét napjai szerint csoportosított és reggel, délben és este elmondásra került szövegekről van szó. Az egyházi éven belül több időközre tagolódik: karácsonytól hamvazószerdáig, húsvéttól Mária Magdolna napig (VII. 22.), hamvazószerdától húsvétig és Mária Magdolna naptól karácsonyig. A papi breviáriumra emlékeztető (pl. „Laudes”) kis összeállítás meg lehetőségen igénytelen. Az egyes részek címe közli, hogy a több vagy kevesebb regulát tartó nővérek („die mehrer und minder Regl halten”) részére szóló imádságokról van szó. A kis kötet végén Szent Ferenc litánia, majd még két kisebb imaszöveg található.

Míndez jól összevág az említett apácákról a korábban fellelt vimpácsi nyomtatványokból, ill. az annak ismertetéséhez összeszedett adatokkal. Az új női közösség, amelyet Ruprecht von Stotzingen Magdalene nevű lánya részére pontosan abban az 1595. évben hozott létre, amelyik évszámot a most ismertetésre kerülő nyomtatvány is címlapján visel (1. ábra). A Tövískoszorúról elnevezett nővérek számára nyomtatott könyvecske, amely a tagok részére — nyilván az alapítás alkalmával készült — imádságok szövegét tartalmazza, egyben hangsúlyozza a Mária Magdolna ünnep fontosságát számukra („ihr hohes Fest”). Ez nem meglepő, hiszen az a Stotzingen-leány is ezt a nevet viselte, akinek kedvéért apja birtokán ugyancsak ebben az esztendőben el is kezdette építtetni a kolostort. E helységet azután éppen e családról nevezték Stotzingnak (Lajtaszék).¹⁴

1. ábra

¹⁴ Vö. MKsz 1980. 182–183.

A ferencesek szerény vimpáci műhelyének felszerelését illetően a most előkerült kiadvány nem hozott sok újat a korábbi összefoglalásban tett megállapításokhoz képest.¹⁵ Ugyanazok a betűtípusok szolgálták e kiadványban is a szöveg előállításához, mint a már előzetesen ismertekben. Hasonló a helyzet a könyvdíszekkel is. Feltűnően sok itt is az öntött cífrákból összeállított díszsor, fejléc, záródísz és keretezés. Látható ismét a kis angyalfej, a derékig ábrázolt angyal és az indafonat.¹⁶ Az egyetlen kiegészítés az, hogy a most ismertetett nyomtatványban két helyen (8a és 34a lapon) is és teljes egészében látható az az átlósan sávozott, stilizált lombfonatokból álló záródísz,¹⁷ amely eddig csak hiányos állapotban volt ismeretes a vimpáci nyomda készletéből. A címlapon a Pichler-és a Stotzingen-családoknak az a fametszetes címere látható, amely már 1593-ban is megtalálható más vimpáci nyomtatványon.¹⁸

A müncheni kötetben, amelyben ez a vimpáci nyomtatvány harmadik tagként fennmaradt, még két másik kiadvány is található: mindkettő Münchenben készült, az első 1605-ben Nikolaus Heinrich, a másik 1604-ben Adam Berg műhelyében. A korabeli kötésben összefogott kötet első tagjának címlapján az egykori tulajdonos kéziratos bejegyzése olvasható: „Sum ex libris Georgii Hirth parochi in Cambach 1605”.

Különös egy további Manlius-féle nyomtatvány előkerülésének sorsa. Ez Frankovics Gergely „Hasznos és fölötte szükséges könyv” c. munkájának első kiadása, amelynek egyes részei szakaszosan jutottak — a szó szoros értelmében — napfényre a nyomdása által készített kötéstáblákból. Ezt az evangélikus valláserkölcsei elmékedéseket és orvosi tanácsokat tartalmazó írást Manlius 1588-ban kinyomtatta, és hozzá — Magyarországon először — rézmetszetes illusztrációkat is alkalmazott.¹⁹

Előbb az Országos Széchényi Könyvtárban, majd a ferencesek németújvári kolostorának könyvtárában sikerült olyan könyvtáblákra bukkanni, amelyeknek belsőlapját a nyomdász ennek a Frankovics-féle műnek egy másik kiadásból származó, több részletével ragasztotta le. A szövegéből nem csupán az volt megállapítható, hogy az nem származhat a már korábbról ismert 1588. évi kiadásból, hanem hogy azt meg is előzte. Erre abból lehetett következtetni, hogy Beythe István neve mellől hiányzik a „superattendens” megjelölés. A püspöki méltóságot pedig ő 1585 első felében nyerte el. Miután Manlius magyarországi tevékenységét 1582-ben kezdte el, Frankovics írásának előkerült darabjai kizárólag 1582 és 1585 között készülhettek. Ez egyben magyarázatul is szolgált, hogy miért használta fel az első kiadás íveit makulatúraként Manlius: 1588-ban a második kiadás előállításával az elsőnek maradéka már valóban használhatatlanná vált.

Ugyanilyen formában maradtak fenn azok a további részletek is, amelyek a németújvári könyvtárból — immár a kötéstáblák megbontása révén — kerültek napfényre. Ezek sorában a címlap egy töredékes példánya is ismertté vált.²⁰ A soproni evangélikus könyvtár egyik, ugyancsak Manlius által készített kötésének tábláiból azután további jelentős részek kerültek elő a Frankovics-féle munka első kiadásából. Ezek a korábbiakkal együtt immár csaknem teljessé állíthatók össze címlappal és a pontos terjedelem megállapíthatóságának lehetőségével. A kikövetkeztethetően 74 levélből mindössze már csak négy maradt továbbra is az ismeretlenség homályában. Mindez ama következetes munka komoly

¹⁵ MKsz 1980. 183—185.

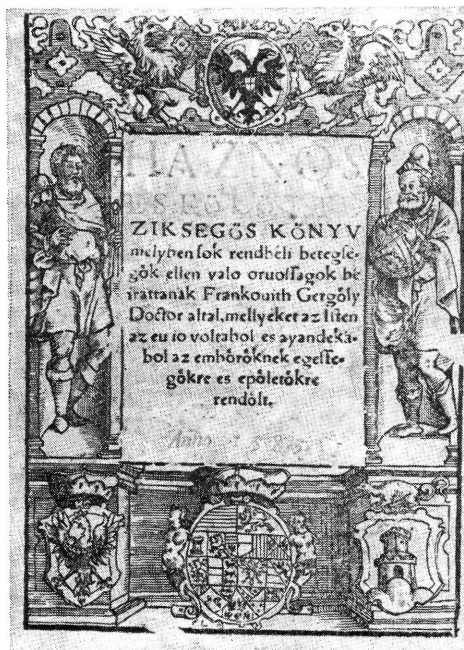
¹⁶ Vö. MKsz 1980. 184. lap 30, 31., 34. sz. jegyzet.

¹⁷ Vö. MKsz 1980. 184. lap 36. jegyzet.

¹⁸ RMNy 736.

¹⁹ RMNy 617.

²⁰ MKsz 1976. 287—288.

2. ábra

eredményének tekinthető, amely a díszítőbélyegzők alapján felismerhető és azonosítható Manlius-féle kötéstáblák szakszerű kibontására irányult.²¹

Miután az előkerült teljes címlapon (2. ábra) olvasható a nyomtatás éve (1585) is, szükségessé vált a korábbi bizonytalan időpont kiigazítása, amely alatt egykor az RMNy-be besorolást nyert. A részletes ismertetés az említett soproni töredékekről már évekkel ezelőtti napvilágot látott a címlap reprodukciójával együtt.²² Így most csupán az RMNy-be történő beillesztésre alkalmas rövid leírásra van szükség. A korábbi 532. szám tehát tör- lendő, és helyette az alábbi a helyes:

S 571A FRANKOVICS Gergely: Haznos es fölötte ziksegös könyv, melyben sok rendbéli betegségek ellen való oruosságok bé irattanak Fankovich Gergöly doctor által . . . [Német-újjár] 1585 [Manlius].

A⁴ - R⁴ S⁶ = [74] fol. - 4° - Orn., init.

OSZK Évkönyve 1973: 191 - 193

Budapest *Nat* ③* + phot. suppl. (Güssing) - Güssing OFM ③ ④ - Sopron *Arch* ④* ④

* * *

RMNy 505-höz kiegészítés:

CSANÁDI Demeter: [Második János király élete.] *Historia de vita, morte . . . Joannis secundi . . .* Debrecembe 1582 Rodolphus Hoffhalter.

A⁴ B² = [6] fol. - 4° - Orn., init.

²¹ Vö. *Az OSZK Évkönyve 1970 - 1971*. 301 - 321. - 1972. 165 - 203. - 1973. 191 - 201.

²² *Az OSZK Évkönyve 1973*. 191 - 193.

HISTORIA
DE VITA MORTE,
vniuersaque Fortunæ alea
ILLVSTRIS: PRINCIPIS AC D.
D. Ioannis Secundi Regis Hungariæ, Dalmatiæ,
Croatix, &c: Dei gratia electi: Per Deme-
trium Chanadium, in gratiam suæ gen-
tis studiose collecta.

DE BRECEMBE,
Nyomtattator Rodolphus Hofhalter által.
1582. Eftendőben.

3. ábra

Szabó Károly leírása²³ minden szempontból pontos volt. A néhai Gergely Rezső könyvtárából előkerült unikum ezt természetesen igazolta is. Így ahhoz a címlap reprodukción (3. ábra) kívül csupán annyi hozzátennivaló akad, hogy mind a címlapon, mind a szöveg végén (B_{2a}) könyvdísz, a szöveg elején (A_{2a}) pedig iniciálé látható.

*

RMNy 612-höz kiegészítés:

GUARINUS Veronensis: Gvarini Veronensis carmina de polysemis et vocablvorvm differentijs et alijs quibusdam scitu dignissimis, recognita et illustrata p(er) Christophorum Hecyrum Crumnouianum. Claudiopoli MDLXXXVIII in officina Helthana.

A⁸ – F⁸ G⁴ = [2] + 92 + [10] pag. – 8° – Orn.

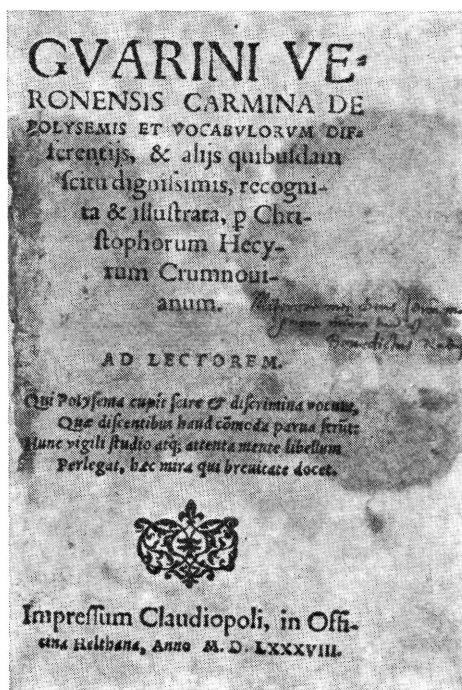
Szabó Károly ezt a kiadványt Kolozsvárott írta le, de az ottani példány első és utolsó levele már akkor hiányzott. Az impresszum adatokat egy bécsi antikvárius árjegyzékéből vette át, amely teljes példányról számolt be.²⁴ Feltehetően pontosan ez került a neves könyvgyűjtő, Heinrich Klemm tulajdonába, majd onnan a lipesei Deutsche Bücherei-be.²⁵ A Kolozsvárott hiányzó első és utolsó levél (A¹ és G⁴) napfényre kerülése lehetővé tette immár a fenti pontos címleírást (4. ábra).

*

²³ RMK. I. 187.

²⁴ BROCKHAUSEN & BRÄUSER: *Verzeichnis des antiquarischen Bücherlagers. Nr. 7.* Wien 1883. 16.

²⁵ Jelzete: Klemm IV. 174. 1.

4. ábra

RMNy 764-hez kiegészítés:

[KALENDÁRIUM és ítélet az 1596. esztendőre. Fordította Pécsi Lukács.]
[Nagyszombat 1595 typ. capituli.]

Lényegében semmi új adat sem merült fel az elmúlt évek során e tétellel kapcsolatban, de — sajnálatos módon — a RMNy-ből kimaradt a csak töredékben fennmaradt kiadvány legalább egyik jellegzetes lapjának (D₅A) reprodukciója. Most ennek pótlása történik meg (5. ábra).

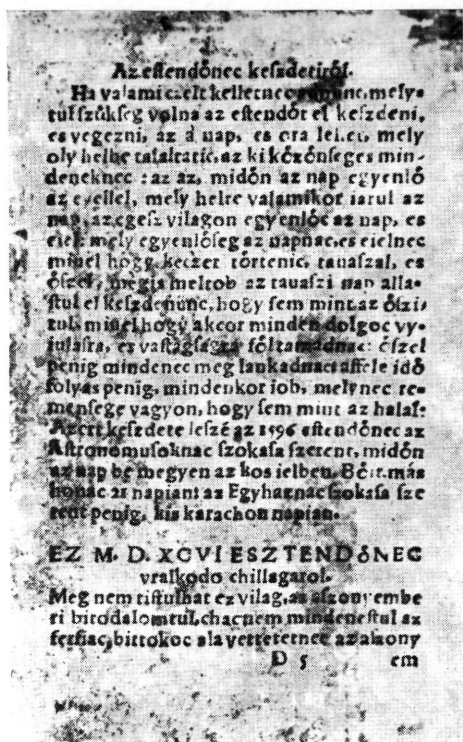
*

Különös a története annak az ó-egyháziszláv nyelvű kötetnek, amely a négy evangélium szövegét liturgikus használatra összeállítva tartalmazza. A testes kötet (fólió alakú és 214 levél terjedelmű) bibliográfiai regisztrálása számtalan gondot okozott az azzal foglalkozóknak immár egy évszázada.²⁶ Jóllehet e kiadványból féltucat példány is ismeretes volt, de ezek egyike sem volt teljes: a biztos megoldást nyújtható, teljes utószó mindegyikből hiányzott.

Dan Simonescu úgy találta, hogy nyomdásza az a „Jeramona Lavrantie” volt, akinek neve a kötetben többször is előforduló, fametszetes fejlécében olvasható. A megjelenés évét 1570 körül kereste.²⁷ Demény Lajos rábukkant az egyik kolozsvári példányban az

²⁶ KARATAEV, Ivan: *Opisanie slavjano-ruskich knig*. Sanktpeterburg 1883. 37–38. — BIANU, Ioan — HODOȘ, Nerva: *Bibliografia Românească Veche. I.* București 1903. Nr. 34, I. 528–529. lap. — A továbbiakban = BRV.

²⁷ BRV. IV. București 1944. Nr. 11. 13–15. lap.

5. ábra

1582. évszámra.²⁸ Gebhard Blücher megállapította, hogy a problematikus kötet a brassói malom papírjára készült,²⁹ feltehetően 1574-ben.³⁰

Ilyen előzmények után nem volt könnyű ezt a problematikus kiadványt az RMNy-be besorolni. Előbb — Simonescu alapján — 1570 tájára került az időrendbe, majd — Demény felfedezését követően — a már megszerkesztett RMNy-ben áthelyezésre került, és az 1582. esztendőnél kiegészítő számot kapott.³¹ A megjelenés helye még a datálásnál is több gondot okozott a hazai nyomtatványok regisztrálása során, mivel a nyomtatvány betűtípusai egyetlen más kiadványban sem lelhetők fel. Ezek után besorolása a következő, többnyire kikövetkeztetett impresszum alapján történt: „[In Transylvania] 1582 [Laventie?]”. Az erdélyi megjelentetés a brassói papír alapján volt szinte kényszerítő erővel feltételezhető. A nyomdász személye és a felszerelés körüli sok bizonytalanság további pontosítást akkor nem tett lehetővé.³²

Az RMNy megjelentetése évében adta hírül a bulgár Peter Atanaszov, hogy sikerült neki Szvistov városának múzeumában a Lavrantie nevével jelölt kötet utószavát teljes

²⁸ *Revista Bibliotecilor* 1969. 219–227.

²⁹ *Revista Bibliotecilor* 1967. 424.

³⁰ *Gutenberg Jahrbuch* 1969. 13.

³¹ RMNy 520A.

³² Meg kell jegyezni, hogy — eltekintve a második magyarországi ősnymdától — a példányban fennmaradt nyomtatványokat a RMNy-ben lényegében mind sikerült városhoz is kötni. Ennél fogva ez a problematikus ógyháziszláv kötet ebből a szempontból is egészen kivételesnek mondható.

egészében megtalálnia.³³ Ezek szerint az evangéliumos kötet Sándor fejedelem és Eftimie patriarcha idején „Hieromonach Lavrantie” készítette tíz éves munkával Jovan nevű tanoncával a Keresztelő Szent Jánosról nevezett kolostorban Bukarest mellett a Kolentina folyó mentén.³⁴ A mai Bukarest északi részében fekvő kolostor neve Plumbuita volt.

Ez a felfedezés merőben új helyzetet teremtett a bukaresti könyvnyomtatás történetében, hiszen korábban úgy tudták, hogy az első műhely ebben a városban csak vagy száz évvel később, 1678-ban kezdte meg tevékenységét.³⁵ A fentiekben említett 1582. évszám elfogadása azonban több nehézségbe is ütközik. Közben kiderült, hogy a bukaresti műhelyben a négy evangéliumot nem is egy, hanem két kiadásban is előállították.³⁶ Sőt, felfedezték egy harmadik kiadványát is ennek a műhelynek, egy zsoltárkönyvet.³⁷

Gernot Nussbächer tartalmi és formai jegyek alapján arra a következtetésre jutott, bár továbbra sem a véglegesség igényével, hogy a bukaresti nyomda 1574-ben kezdte meg tevékenységét.³⁸ Nem csupán a papírt, de a sajtót is Brassóban szerezték be, amint ezt egy 1573. XII. 12-én kelt feljegyzés bizonyítja.³⁹ Nussbächer azután erre a sok fejtörést okozó kiadványra vonatkozó összes eddigi megállapítást összefoglalta.⁴⁰

A Lavrantie-féle evangéliumos kötet nem aseptalanul szerzett anyyi gondot az RMNy szerkesztőinek, hiszen azt nem a papírját előállító Erdélyben, hanem a korábról nem ismert, első bukaresti nyomdában készítették. Ezek szerint a RMNy 520A tétele teljes egészében törlendő, mert az külföldi nyomtatvány.

BORSA GEDEON

Adatok Molnár Gergely latin grammatikájának történetéhez. A magyarországi humanista tudományosság történetében előkelő hely illeti meg Molnár Gergely feledésbe merült alakját. A szilágysági születésű ifjú 1554. június 4-én iratkozott be a wittenbergi egyetem hallgatói közé. Hazatérve 1558. január 26-tól lektori, ez év tavaszától 1564. április 10. körül bekövetkezett haláláig rektori tiszteletet töltött be a kolozsvári iskolában. Szikszai Fabricius Balázs, Károlyi Péter és Félegyházi Tamás mellett egyik kimagasló egyénisége volt annak a melanchthoni humanizmusnak, melynek szellemében a magyar reformáció oktatásügye kialakult. Hatesztendősz szolgálata alatt nemcsak filológiai készségének adta tanújelét, hanem jelentős részt vállalt a református egyház végső megszilárdításában is. Csatlakozása a helvét hittani felfogáshoz az iskola addig lutheránus szellemének az új irányzat értelmében való átalakulását indította el. A váratlanul elhalt tudósban az akkor még helvét vallású Dávid Ferenc egyik harcostársát veszítette el, kivel szerette volna végigjárni hitvitáinak nehéz útját.¹

³³ A cirill és héber betűkkel készült nyomtatványok évszázadokon át — követve a kódexekben folytatott gyakorlatot — nem sommás kolofonban, ahogy ez a latin betűkkel író országokban általában történt, hanem kiadós terjedelmű utószóban, ún. epilógusban mondták el a kötet létrejötte körülményeit sokszor napra pontos adatokkal, a munkában résztvevők nem egyszer igen hosszú jegyzékével. Ebben a nyomda tulajdonosától a víz-hordó fiúig szinte mindekiról szó esett, aki bármilyen módon segítette a nyomtatvány elkészítését. (Ugyanez a szándék ismerhető fel a mai filmek és tv-produkciók feliratozásánál is.)

³⁴ *Sztarobulgarszka Literatura. I.* Szofia 1971. 416–417, reprodukció a 437. lapon.

³⁵ BVR. I. Nr. 68. 217–222. lap.

³⁶ *Studii. Revistă de istorie.* (25) 1972. 203–224.

³⁷ *Studii și cercetări lingvistice.* (21) 1970. 652.

³⁸ *A Hét.* (Bukarest) 1973. szeptember 7. 7. lap.

³⁹ HURMUZAKI, Eudoxiu de: *Documente privitoare la istoria românilor. XI.* 1517–1612. București 1900. 810.

⁴⁰ NUSSBÄCHER, Gernot: *Aus Urkunden und Chroniken.* Bukarest 1981. 154–158, 206–207.

¹ BOD Péter: *Magyar Athenás.* (Nagyszében), 1766. 180. — Uő: *Historia Hungarorum Ecclesiastica. Tom. I.* Lugduni-Batavorum, 1888. 179., 257., 392. Tom. 3 Lugduni-Bata-

Mint a reformáció második nemzedékének európai színvonalon képzett tanára jó pedagógiai érzéssel összeállított számos gyakorlatilag használható, a kor igényeinek megfelelő tankönyvet. Közülük a legelterjedtebb latin nyelvtana volt, amely nem egyéb, mint Melanchthon nyelvtanának jól sikerült kivonata, így a Donatus-féle elemi és a Melanchthon-féle részletes grammatika között közbülső, nélkülözhetetlen tankönyvnek bizonyult. Népszerűségét mutatja, hogy a 17–18. században több mint 30 kiadást ért meg és még a múlt század első évtizedeiben is közkézen forgott. Miskoczi Csulyak István önéletrajzában, Bessenyei György *A holmban*, Jókai pedig *Mire megvénülünk* című regényében említi.²

A mű 16. századi kiadásait csak a későbbi példányok előszavaiból és a korábbi bibliográfiai hivatkozásaiból ismerjük.³ A Sárospatakról 1661 januárjából keltezett előszó szerint Molnár Gergely „Németország Phoenixének”, Philipp Melanchthonnak grammatikai írásaiból rövid nyelvtani áttekintést szerkesztett, amely 1556-ban jelent meg Kolozsvárt. Alvinczi Péter az 1602-i debreceni kiadás előszavában elmondja, hogy Molnár compendiumának 1556-ban (tévesen 1596-ban) Heltainál készült első kiadását Nagyszebenben, Kolozsvárt, Bártfán, Bécsben, sőt Nürnbergben ismételtlen sajtó alá adták.

Mind az első, mind az itt említett következő kiadások példányai ma már elvesztek. Könyvtárlából került elő annak a Heltai-műhely betűtípusaival készült nyomtatványnak a töredéke, amely a D₁, D₄, D₅ és D₈ leveleken a „De verbo”, „De participio” és „De adverbio” című fejezetek néhány levelét tartalmazza.⁴ A kiadás ideje a töredék alapján határok közé szorítható. A szöveg korábbi állapotot tükröz, mint az 1602-i Alvinczi-féle átdolgozás, a D₁–D₈ levélpár papírján viszont az a címeres vízjegy látható, melyet 1577-ben kezdtek a kolozsvári papírmalomban alkalmazni. A nyomtatvány az RMNy 628. szerint 1577 és 1602 között készült. Az alábbiakban a megjelenés idejének pontosabb meghatározására teszünk kísérletet.

Molnár latin nyelvtanának legrégebb, teljes példányból ismert kiadását Alvinczi Péter rendezte sajtó alá és saját iskolai gyakorlatának megfelelően átdolgozta.⁵ A névszó- és igeragozás paradigmáit magyar értelmezésekkel látta el, a grammatikai szabályokat pedig latin hexameterekbe öntötte. Könyve 1602-ben jelent meg Rheda Pál debreceni sajtóján, s a hosszú időn át népszerű nyelvtan későbbi kiadásainak is mintájául szolgált.⁶

A kolozsvári magister munkáját e debreceni kiadásban három költemény dicséri. Szerzői Szombathelyi Szele János,⁷ Thuri Farkas Pál, aki 1556-ban megküldte Kolozsvárra

vorum, 1889. 417. — FEKETE Mihály: *A kolozsvári ev. ref. főtanoda története*. Kolozsvár, 1875. 10. — SZABÓ, Géza: *Geschichte des ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg*. Halle (Saale), 1941. 22., 132. — ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti Lexikon*. Bp. 1977. 413.

² JAKAB Elek: *Az unitáriusok nevelés- és tanrendszere*. Néptanítók Lapja. 1884. 252. — ÖTVÖS János: *Egy ismeretlen debreceni nyomtatvány 1704-ből*. Egyháztörténet, 1959. 291–292. — BORZSÁK István: *A magyarországi Melanchthon-recepció kérdéséhez*. ItK 1965. 443. — TÓTH István: *Műzsák jellegvéra. A kolozsvári latin nyelvű humanista költészet antológiája*. Bukarest, 1977. 50.

³ A 16. századi kiadások leírása RMNy 136., 621., 628.

⁴ HOLL Béla: *Adalékok a XVI. századi kolozsvári Donatus-kiadások történetéhez*. MKsz 1970. 380–381.

⁵ HUBAY Ilona: *Molnár Gergely Grammatikája, Károlyi Péter Poetikája és Szilvós-Ujfalvi Imre Admonitiones-e*. MKsz 1943. 431.

⁶ RMNy 887.

⁷ A fia lehetett annak a Szele István esküdtnak, aki 1526. január 24-én jelen volt a szombathelyiek tűzvész alkalmával megrongálódott kiváltságlevelének átíratásánál. Vö. *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. I. köt. Bp. 1902. 193., 233.

⁸ L. Szenczi Molnár Albert lapszéli jegyzetét: RMK III. 1174. 11. — BUCSAY Mihály: *Thuri Farkas Pál körlevele*. In: *Tanulmányok és szövegek a magyarországi református egyház XVI. századi történetéből*. Studia et Acta Ecclesiastica 3. Bp. 1973. 920.

„*Idea christianorum Hungarorum*” című körlevelét, hogy a török hódoltságban lakó keresztény magyarok életéről tájékoztassa Molnárt,⁸ és Johann Femmich.

Az újegyházi (Leskirch) származású Femmich (Femmigerus) az egymást ismétlő bibliográfusok feljegyzése szerint 1540 és 1564 között a kolozsvári lutheránus, utóbb unitárius iskola lektora volt, s tevékenyen részt vett Molnár Gergely latin grammatikájának szerkesztésében. Ezt az adatot az újabb irodalom is átvette.⁹ Szilvási Jánosnak Femmich halála alkalmából írt epicedionjából,¹⁰ azonban nem nehéz kiolvasni, hogy az 1546. augusztus 27. előtt született ifjú huszonegy éves korában érkezett Kolozsvárra, miért is eleve kizárt, hogy 1540–1564-ben lektoroskodott volna. Szorgalma és tudománya által sorra elnyerte az iskola összes tisztségeit: 1575-től praefectusi, 1580 őszétől lektori, 1585 őszétől pedig rektori feladatokat látott el. Ezt az állást azonban még egy évig sem töltötte be, mert 1586-ban áldozatul esett a Kolozsvárt dühöngő pestisnek. Az epicedion adatainak hitelességét nem gyöngíti az, hogy halálának idejét a címsorok július 27-re, a szöveg pedig augusztus 27-re teszi, mert metrikai szempontból az utóbbi a helyes.

E rövid életrajzból tehát megállapítható, hogy a rektor címet viselő Femmich névvel jelzett „*Liber ad Emtozem*” című vers, melyet a grammatika Avinzi-féle változata tartott fenn, 1585 ősze és 1586 júliusa között íródott. Feltételezhető, hogy Molnár nyelvtanának könyvtáblából kiáztatott levelei éppen a vers írását közvetlenül követő kiadásból származnak. Femmich lektori működése idején, 1583-ban Donatus *Ars minorja* is napvilágot látott Kolozsvárt.¹¹ Könnyen elképzelhető, hogy Heltai Gáspár néhány évvel később Molnár Gergely Donatusra épülő grammatikáját is kinyomatta.

A Pannonhalmi Főapátság Könyvtára 123 b.F. +8. jelzeten őrzi azt a csonka nyomtatványt, amely a Molnár-féle grammatika egy eddig bibliográfiai nyilvántartásba nem vett kiadásának emlékét tartotta fenn. A mű 1681-ben került ki Samuel Brewer löcsei sajtója alól, s mint a korábbi példányokkal való egybevetésből kitűnik, kiadásának alapjául az 1661-i sárospataki változat szolgált. Megerősíti ezt az a tény is, hogy a címlével után a sárospataki kiadás utóbb számtalanszor lenyomatott előszava olvasható. (Az előszavak történetéhez hozzátartozik, hogy az egyszer beléjük csúszott sajtóhibák olykor évszázadokon át ismétlődnek: az első kiadás megjelenésének helyes évszáma, 1556 helyett csaknem valamennyi későbbi kiadásban 1656 szerepel.) A ma fellelhető egyetlen példány az A₃b – I₁b leveleken a latin nyelv alaktanát, az I₁b – M₈a leveleken a mondattant tárgyalja, az M₈ levél után azonban megszakad: a diákok – egy posszessorának, Paulus Szűtsnek nevét kéziratossal bejegyzés őrzi a címlapon – az iskolai használat során szétolvashatták.

A nyomtatvány részletesebb leírása az RMNy gyakorlata alapján:

MOLNÁR Gergely: *Elementa grammaticae Latinae, pro recta scholasticae juventutis institutione, ex praecipuis grammaticorum praeceptis a Gregorio Molnar contracta: nunc noviter methodo meliori emissa; regularum, de nominum generibus, verborum praeteritis et supinis; quantitate syllabarum metris comprahensarum, notis utilissimis, necessariis et jucundissimis, perspicue illustrata. Leutschoviae 1681 Brewer.*

A – M + ? = [96 + ?] fol. – 8° – Orn.

Pannonhalma ③

VARGA ANDRÁS

⁸ SZÉKELY Sándor: *Unitária vallás' története Erdélyben.* Kolozsvár, 1839. 106. — TRAU-SCH, Joseph: *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen.* Bd. 1. Kronstadt, 1868. 302. — RMK II. 72. — SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.* 3. köt. Bp. 1894. 365. h. — HUBAY Ilona: i. m. 431. — BORZSÁK István: i. m. 443. — HOLL Béla: i. m. 380. — RMNy 136.

¹⁰ RMNy 587. — Szövegkiadása RADVÁNYI József: *A Todorozsku-töredék első darabja.* Keresztény Magvető, 1916. 172–180. — Johann Femmich életének adatait ebből az epicedionból GÁL Kelemen állította össze. Vö. GÁL Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története.* 2. köt. Kolozsvár, 1935. 384–385.

¹¹ RMNy 527.